

KYSELYTIETOA JA -MITTAREITA TUTKIMASSA

Katri-Maria Järvinen: *YTT, sosiaalipolitiikan yliopistonlehtori (ma.), Tampereen yliopisto*

katri-maria.jarvinen@tuni.fi

Janus vol. 27 (2) 2019, xxx–xxx

Huomattava osa yhteiskuntaa koske-
vasta tiedosta tuotetaan mittaamalla.
Päivittäin törmäämme mediassa uutis-
otsikoihin, kuten ”24/7-yhteiskunta
teettää yhä enemmän töitä poikkeuk-
sellisina aikoina” (YLE 2018a), ”Päivä-
kotien ryhmäkoot eivät pysy sovituis-
sa raameissa” (YLE 2018b) ja ”Äitiyspak-
kauksen nimi ei muutu” (YLE 2018c).
Otsikon taustalta löytyy usein tutkimus,
jossa keskeisessä roolissa on ollut kyse-
lytutkimus ja jonkin ilmiön mittaami-
nen. Kyselyin mittaamalla tuotettua tie-
toa on kaikkialla, mutta kaikki kyselyin
tuotettu tieto ei kuitenkaan ole tieteel-
listä tutkimusta.

Erilaisten kyselyiden yleisyyttä kuvaa
hyvin myös tapahtuma tammikuulta
2018, kun vierailin Yle Uutisten in-
ternetsivuilla ja etsin ajankohtaisia esi-
merkkejä yhteiskunnan mittaamisesta
väitöslektiötäni varten. Ensimmäisenä
tietokoneeni näytölle avautui ponnah-
dusikkuna, jossa minulle esitettiin kysy-
mys: ”Ottaisitko osaa lyhyeen kävijäky-
selyyn käyntisi jälkeen?” Päätin vastata
kyselyyn.

Vaikka mittaamisen kohteet vaihtuvat,
ovat mittaamisen tavat vakiintuneem-
pia. Kysely on keskeinen ja vakiintunut
yhteiskuntatieteellisten tutkimusten
menetelmä, jolla yhteiskuntaa mitataan.
Kyselytutkimuksen juuret ajoittuvat
1800-luvun loppupuolelle. Kysely va-

kiintui suomalaisen sosiaalitutkimuk-
sen menetelmäksi 1900-luvun puoli-
välin tietämällä ja on siitä lähtien ollut
keskeinen kvantitatiivisen tutkimuksen
menetelmä. (Esim. Alastalo 2005.) Yk-
sinkertaisimmin kuvattuna kyselytut-
kimuksessa on kyse siitä, että ihmisille
esitetään kysymyksiä ja niihin sopivia
vastausvaihtoehtoja, jonka jälkeen saa-
tuja vastauksia tarkastellaan numeeri-
sesti tilastotieteeseen pohjautuvin tut-
kimusmenetelmin.

Tutkimusmenetelmät ovat empiiri-
sen yhteiskuntatieteellisen tutkimuk-
sen keskeinen, ellei peräti keskeisin,
elementti. Siitä huolimatta etenkin
kvantitatiivisia eli määrällisiä tutkimus-
menetelmiä on tutkittu varsin vähän
sosiaalitieteellisin, esimerkiksi sosiolo-
gisin, käsittein. Suvi Ronkainen (2002,
133) on kiteyttänyt tutkimusmenetel-
mien luonteen osuvasti. Hän toteaa,
että ”Metodit eivät ole vain tekniikoita,
vaan ne vaikuttavat siihen, millaista tie-
toa syntyy. Ne ovat käytäntöjä, valintoja,
jotka muotoilevat tietoa.” Tutkimusme-
netelmät ovat tutkijoiden käyttämiä vä-
lineitä, joilla he tuottavat tietoa yhteis-
kunnan toimijoista ja ilmiöistä, mutta
tutkimusmenetelmät voivat olla myös
tutkimuksen kohteena, kuten väitös-
kirjassani. Ronkaisen esittämä ajatus
siitä, että menetelmät ovat enemmän
kuin tekniikoita, on siten tutkimukseni
lähtökohtien kannalta keskeinen.

Väitöskirjani ”Miten mittari toimii? Tutkimus työelämän kyselymittarin rakentumisesta” sijoittuu kyselytutkimuksen kontekstiin. Tutkin kyselytiedon muodostumista kvantitatiivisen tutkimuksen käytännöissä ja erityisesti kyselymittarien näkökulmasta. Valitsin kyselymittarit tutkimuskohteeksi, koska ne ovat keskeinen yhteiskuntatieteellisen tiedon tuottamisen väline. Siten väitöstutkimukseni avaa tärkeän näkökulman kyselytietoon ja sen rakentumiseen. Osallistun tutkimuksellani erityisesti kyselymittareista, kyselymetodologiasta ja yhteiskuntatieteiden tutkimusmenetelmistä käytävään keskusteluun.

Kyselymittareita ja -tietoa on tutkittu aiemmin pääasiassa kolmella tavalla. Ensimmäiseksi, mittaamisen teoriaan kytkeytyvissä tutkimuksissa on keskitytty tarkastelemaan mittarien tilastollisia ominaisuuksia (esim. Borsboom 2005). Toiseksi, kyselymetodologian tutkimuksissa kyselymittareita on lähestytty muun muassa kognitiivisen vastaajapsykologian lähtökohdista (esim. Tourangeau ym. 2000), jolloin huomiota on kiinnitetty esimerkiksi kyselyyn vastaamisprosessin vuorovaikutteisuuteen. Kolmanneksi, erityisesti sosiaalitieteiden piirissä on tehty kriittistä kyselytiedon tutkimusta. Näissä tutkimuksissa sosiaalitieteilijät ovat analysoineet esimerkiksi kyselylomakkeiden ja niiden kysymyksenasetteluiden sisältämiä esioletuksia (esim. Juvonen 2002).

Suhteessa aiempien kyselyihin kohdistuneiden tutkimusten lähtökohtiin avaan tutkimuksellani uuden näkökulman kyselymittarien tutkimiseen. En tutki monien aiempien tutkimusten tapaan esimerkiksi sitä, millainen on

luotettava kyselymittari, vaan tarkastelen sitä, millaisista elementeistä kyselymittari koostuu. Tutkimuksessani ei ole kyse pelkästään kyselymittarien tutkimisesta, vaan tutkimukseni käsittelee laajemmin myös kysymystä siitä, millaista on yhteiskuntatieteellinen ja kyselyin tuotettu tieto. Tutkimukselliset lähtökohtani paikannan sosiaalitieteellisiin tutkimusmenetelmiä koskeviin tutkimuksiin, erityisesti niihin tutkimuksiin, joissa kyselyitä on tarkasteltu kriittisesti.

Tutkin määrällisen tiedon tuottamiseen käytettävää tutkimusmenetelmää laadullisin menetelmin. Tutkimustani ovat teoreettisesti ja metodologisesti ohjanneet tieteen- ja teknologiantutkimuksen kentällä käydyt monitieteiset keskustelut. Tieteen- ja teknologiantutkimuksen alan tutkimukset ovat perinteisesti kohdistuneet luonnontieteisiin ja tutkimuskohteita ovat olleet esimerkiksi lääketiede, molekyylibiologia ja hiukkasfysiikka (ks. esim. Rheinberger 1997; Knorr Cetina 1999). Kuitenkin 2000-luvulla tieteen- ja teknologiantutkijoiden kiinnostus on herännyt myös yhteiskuntatieteitä kohtaan (ks. Camic ym. 2011) ja tutkimuksissa on tutkittu muun muassa tutkimusmenetelmiä (esim. Uprichard ym. 2008; Law 2009; Mair ym. 2016) – muttei kuitenkaan kyselymittareita.

Olen omaksunut tieteen- ja teknologiantutkimuksista tavan tutkia kyselymittareita tutkimuksen tekemisen sosiomateriaalisissa käytännöissä. Kun sanon tutkivani sosiomateriaalisia käytäntöjä, ajattelen kyselytiedon rakentuvan lähtökohtaisesti ihmistoimijuutta laajemmassa kokonaisuudessa. Siten ihmisten lisäksi myös ympärillämme

olevat asiat vaikuttavat siihen, millaisista elementeistä kyselymittarit koostuvat. Tutkimukseni metodologia pohjautuu toimijaverkostoteoriaan (Actor-network theory) (esim. Latour 2005), jonka tarjoaman käsitteistön avulla analysoin inhimillisten ja ei-ihmillisten toimijoiden verkostoja, joissa kyselymittarit rakentuvat.

Oma tutkimukseni on nimenomaan yhteiskuntatieteilijän tekemä tutkimus yhdestä yhteiskuntatieteiden tutkimusmenetelmästä ja tutkimuskäytännöistä. Tutkimusaiheeni juontuu kysymyksistä, joita kohtasin työssäni aloittelevana tutkijana, kun keräsimme aineistoa silloiselle tutkimusprojektillemme. Tuolloin kiinnostuin mittaamisen kysymyksistä projektimme kyselyaineiston keruun myötä siinä määrin, että aloin tutkia kyselymittareita.

Toteutin tutkimukseni yhteen tutkimusprojektiin kohdistettuna tapaustutkimuksena. Tutkimukseni erityispiirre on, että sen puitteena on työelämä tutkimuksen tutkimusprojekti, jonka tutkijana itse työskentelin neljän vuoden ajan vuoden 2008 alusta vuoden 2011 loppuun. Monitieteisessä projektissa tutkittiin pysyvässä ja määräaikaisessa työsuhteessa olevien työntekijöiden psykologista ja sosiaalista hyvinvointia.

Tutkimukseni aineistona käytin projektin tutkijoiden kirjoittamia tieteellisiä ja populaareja julkaisuja, projektin tutkimussuunnitelmaa, projektin aineistonkeruun vaiheista tutkijoiden työn tueksi tuotettuja dokumentteja sekä omia muistikuvia projektin tapahtumista. Oman tutkijanroolini pohtiminen oli tärkeässä osassa tutkimusprosessin alusta loppuun. Kutsun tutkimusotettani

refleksiiviseksi retrospektioksi, koska tarkastelen takautuvasti projektin aikana tapahtuneita tapahtumia, joissa olin myös itse osallisena.

Tutkimuskohteekseni rajasin kyselymittarit, joilla mitattiin sitä, tekevätkö määräaikaisessa työsuhteessa olevat työntekijät määräaikaista työtä vapaaehtoisesti vai vastentahtoisesti. Määräaikaisten työntekijöiden vapaaehtoisuus ja vastentahtoisuus olivat yksi keskeinen tutkimusprojektin käyttämä ja aiemmista määräaikaista työtä käsittelevistä tutkimuksista (esim. Connelly & Gallagher 2004) juontuva jäsenyys, kun haluttiin tutkia määräaikaisessa työsuhteessa työskentelevien hyvinvointia. Valitsemani mittarit tarjosivat minulle ikkunan tarkastella kyselytiedon rakentumisen kysymyksiä. Tutkimuksessani kutsun näitä mittareita motiivimittareiksi.

Tutkin motiivimittarien rakentumista nimenomaan projektimme aikaisissa kyselymetodologissa tutkimuskäytännöissä. Tutkimuksen empiiristä osaa jäsenän käsiteparilla valmis tiede (ready-made science) ja keskeneräinen tiede (science in the making). Lainasin nämä tutkimusasetelmaa jäsentävät käsitteet tieteen- ja teknologiantutkija Bruno Latourilta (1987).

Valmista tiedettä kuvastavista dokumenteista, kuten projektin tutkimussuunnitelmasta ja julkaistuista tieteellisistä artikkeleista, analysoin näihin dokumentteihin kirjoitettua mittareita vakioivaa tekstiä, jota nimitän metodologiapuheeksi (vrt. Koivunen 2004, 228; ks. myös Ronkainen 2002, 129). Aineistoa analysoidessani luin aineistoa kokoonpanon käsitteen avulla tarkastellen, mitä elementtejä motiivimittareista

tuodaan esille tutkimusprojektimme erilaisissa teksteissä. Kokoonpanon käsitteellä viittasin tutkimuksessani inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden yhteenliittymiin. Tulosten perusteella valmiin tieteen teksteissä motiivimittarien kokoonpanoja oli kahdenlaisia: yleistajuinen ja akateeminen motiivimittari. Muun muassa tutkimusprojektin loppuraporteissa ja tutkijoiden kirjoittamissa populaareissa teksteissä ilmennyttä mittaria nimitin yleistajuiseksi mittariksi. Se erosi akateemisesta mittarista siinä, että määräaikaisten työntekijöiden motiivin luokitteluun käytetty mittari oli metodologiapuheessa näkymätön. Tieteellisten julkaisujen mittaria nimitin akateemiseksi mittariksi, jota luonnehtii se, että jälkiä mittarista on kirjautunut metodologiapuheeseen ainakin joltain osin.

Keskeneräisellä tieteellä viitataan julkaisuja edeltäviin tapahtumiin, esimerkiksi tapahtumiin ennen valmiita tutkimustuloksia. Keskeneräisen tieteen dokumentteja analysoin niin ikään toimijaverkostoteorian käsittein. Analyysin kohteena oli tutkimusprojektimme kolmivuotisen seurantakyselyn keruussa käytettyjen kolmen eri tyyppisen motiivimittarin rakentumisen kuvaaminen. Keskeneräisen tieteen näkökulman osalta tulokset tuovat esiin, että projektin kyselyissä käytetyt motiivimittarit eivät olleet kokoonpanoiltaan ajassa muuttumattomia kokonaisuuksia, vaan eri tilanteissa erilaisten toimijoiden kokoonpanoja.

Valmiin tieteen motiivimittarit luokittelivat määräaikaiset työntekijät vapaaehtoisesti ja vastentahtoisesti määräaikaisiksi työntekijöiksi. Julkaisuihin kirjattujen mittarien taakse jäi kui-

tenkin näkymätöntä toimintaa, jonka tavoitin kiinnittämällä huomioita keskeneräiseen tieteeseen eli tutkimuskäytäntöihin, joissa kyselymittareita rakennetaan ennen kuin ne ovat käytövalmiita tiedonkeruun välineitä.

Kaiken kaikkiaan tutkimukseni osoittaa, että kyselymittarien rakentaminen on aktiivista työtä, johon ihmistoimijoiden, kuten tutkijoiden, lisäksi osallistuu moniaineksinen joukko muita toimijoita. Tutkimieni motiivimittarien tapauksessa tällaisia ei-inhimillisiä toimijoita olivat esimerkiksi tilastollisen analyysin ohjelma SPSS ja sähköisen kyselylomakkeen toteuttamistyökalu. Kun kyselymittareita käytetään tutkimuksen tekemisen välineinä, valtaosa tästä työstä jää näkymättömiin. Tätä työtä tutkimukseni tekee näkyväksi.

Lopuksi haluan sanoa muutaman sanan yhteiskuntatieteellisten tutkimusmenetelmien tulevaisuudesta: Yhteiskuntatieteilijät ovat viime vuosina käyneet jonkin verran keskustelua siitä, millainen on kyselytutkimuksen tulevaisuus (esim. Savage & Burrows 2007; 2009), sillä tietoteknologian kehittyminen, esimerkiksi tietokoneiden laskentatason kasvu, mahdollistaa 2010-luvulla uudenlaisten tutkimusaineistojen käytön. Yhteiskuntatieteellisten tutkimusten aineistoiksi on saatavilla laajoja big dataksi kutsuttuja ja nimensä mukaisesti suuria aineistoja, joiden käsitteleminen edellyttää myös osin uudenlaisten analysointimenetelmien käyttöä ja algoritmien pohjautuvan data-analytiikan asiantuntemusta. Vaikka emme vielä tänään voi varmasti tietää millaisia tutkimusmenetelmiä yhteiskuntatieteilijät käyttävät tulevaisuudessa, on kuitenkin aihetta pohtia esimerkiksi sitä, onko so-

siaalitieteilijöiden yksinoikeus sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti kiinnostaviin aineistoihin murtumassa. (Ks. Ruppert 2013.)

Tilanteessa, jossa yhteiskunta- tai sosiaalitieteilijät eivät voi olla kaikkien käyttämiensä menetelmien parhaita asiantuntijoita, on heillä kuitenkin asiantuntemusta ja välineitä tarkastella menetelmiä ja niillä tuotettua tietoa kriittisesti ja refleksiivisesti. Olipa kyse uusista tai vakiintuneista tutkimusmenetelmistä, on yhteiskuntatieteilijöiden hyvä ymmärtää käyttämiensä menetelmiin liittyviä taustaehtoja ja -oletuksia. Esimerkiksi uusien yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen sopivien aineistotyyppien haltuun ottamisen ei tarvitse tarkoittaa sitä, että tutkija vain laajentaa menetelmäarsenaaliaan. Yhteiskuntatieteellisiä tutkimusmenetelmiä tutkineen sosiologi Evelyn Ruppertin (2013, 271) näkemykseen nojaten toteankin, että tutkijoiden on kiinnitettävä huomiota myös tiedontuottamisen teoreettiseen ja käsitteelliseen puoleen. Huomiota on kiinnitettävä esimerkiksi siihen, miten tutkimusmenetelmiä käytetään eri tilanteissa tai miten ne tutkimuskäytännöissä rakentuvat.

Tiedon tuottamisen tapojen, kuten tutkimusmenetelmien, tutkiminen on yhteiskuntapoliittinen ja tiedonpoliittinen kysymys. Kyselytutkimuksen tapauksessa on tärkeää pohtia esimerkiksi sitä, millä tavoin luokittelemme tutkimuskohteita kyselymittareilla. Kyselymittarit vakioivat todellisuutta, mutta vakioivien käytäntöjen tutkiminen tekee myös vaihtoehtoiset todellisuudet näkyviksi. Mittaamisen kysymysten tutkiminen onkin köyhyyden mittaamista tutkineiden Olli Kankaan ja Veli-

Matti Ritakallion (1996, 52) sanoja lainatakseni enemmän kuin ”semanttista ja tieteellistä akrobatiaa”.

Entä mitä tämä kaikki tarkoittaa tutkijan arkisen työn kannalta? Tutkimukseni pohjalta voin todeta, että esimerkiksi kyselymittarien käyttöön liittyviä valintoja ei ole syytä jättää luettavaksi rivien välistä, vaan valinnat tulisi kirjoittaa näkyviin tutkimustuloksia raportoitaessa. Esimerkiksi valmiin tieteen motiivimittareista jäi julkaisujen teksteissä piiloon monia motiivimittarien rakentumisen kannalta keskeisiä asioita. Tutkijan tekemien valintojen auki kirjoittaminen on tärkeää etenkin siksi, että tutkimuksen eri vaiheissa tehdyt valinnat muokkaavat ja rajaavat tutkimuskohteitamme. Tutkimusmenetelmiin kytkeytyvien käytäntöjen, kuten mittaamisen, tutkiminen on tulevaisuudessakin tärkeää, sillä näissä käytännöissä yhteiskuntatieteellinen tieto saa muotonsa.

Puheenvuoro perustuu Tampereen yliopistossa 19.1.2018 pidetyn sosiaalipoliittikan väitöksen lectio praecursoriaan.

KIRJALLISUUS

- Alastalo, Marja (2005) *Metodisuhdanteiden mahti. Lomaketutkimus suomalaisessa sosiologiassa 1947–2000*. Tampere: Vastapaino.
- Borsboom, Denny (2005) *Measuring the Mind. Conceptual Issues in Contemporary Psychometrics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511490026>
- Camic, Charles & Gross, Neil & Lamont, Michèle (toim.) (2011a) *Social Knowledge in the Making*. Chicago: University of Chicago Press. https://doi.org/10.1111/j.1469-8676.2012.00213_2.x

- Connelly, Catherine E. & Gallagher, Daniel G. (2004) Emerging Trends in Contingent Work Research. *Journal of Management* 30 (6), 959–983. <https://doi.org/10.1016/j.jm.2004.06.008>
- Juvonen, Tuula (2002) Niin makaa kuin peetaa. Lomaketutkimuksen ongelmat ja homoseksuaalisuus suomalaisissa seksitutkimuksissa. *Sociologia* 39 (4), 309–321.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (1996) Eri menetelmät – eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus. Teoksessa Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio (toim.) *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. Tutkimuksia 65. Helsinki: Stakes, 11–67. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.45912>
- Koivunen, Anu (2004) Mihin katse kohdistuu? Feministisen elokuvatutkijan metodologinen itsereflektio. Teoksessa Marianne Liljeström (toim.) *Feministinen tietäminen*. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino, 228–251.
- Knorr Cetina, Karin (1999) *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge, (Mass.): Harvard University Press.
- Latour, Bruno (1987) *Science in Action*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1108/eoi.2008.27.3.307.2>
- Law, John (2009) Seeing Like a Survey. *Cultural Sociology* 3 (2), 239–256.
- Mair, Michael & Greiffenhagen, Christian & Sharrock, W.W. (2016) Statistical practice: putting society on display. *Theory, Culture & Society* 33 (3), 51–77. <https://doi.org/10.1177/0263276414559058>
- Rheinberger, Hans-Jörg (1997) *Toward a History of Epistemic things: Synthesizing Proteins in Test Tube*. Stanford: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1086/384059>
- Ronkainen, Suvi (2002) Vallan menetit ja metodien valta. *Sociologia* 39 (2), 129–135.
- Ruppert, Evelyn (2013) Rethinking empirical social sciences. *Dialogues in Human Geography* 3 (3), 268–273. <https://doi.org/10.1177/2043820613514321>
- Savage, Mike & Burrows, Roger (2007) The coming crisis of empirical sociology. *Sociology* 41 (5), 885–899. <https://doi.org/10.1177/0038038507080443>
- Savage, Mike & Burrows, Roger (2009) Some further reflections on the coming crisis of empirical sociology. *Sociology* 43 (4), 762–772. <https://doi.org/10.1177/0038038509105420>
- Tourangeau, Roger & Rips, Lance J. & Rasinski, Kenneth A. (2000) *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1093/ijpor/13.1.80>
- Uprichard, Emma & Burrows, Roger & Byrne, David (2008) SPSS as an 'inscription device': from causality to description? *The Sociological Review* 56 (4), 606–622. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954x.2008.00807.x>
- YLE 2018a 24/7-yhteiskunta teettää yhä enemmän töitä poikkeuksellisina aikoina <https://yle.fi/uutiset/3-10003952> Luettu 2.8.2018.
- YLE 2018b Päiväkotien ryhmäkoot eivät pysy sovitussa raameissa <https://yle.fi/uutiset/3-10013815> Luettu 2.8.2018.
- YLE 2018c Äitiyspakkauksen nimi ei muutu <https://yle.fi/uutiset/3-10025179> Luettu 2.8.2018.